

Josep Termes, mestre, historiador i patriota [*In memoriam*]*

Josep Termes, historian, master of historians, patriot [In memoriam]

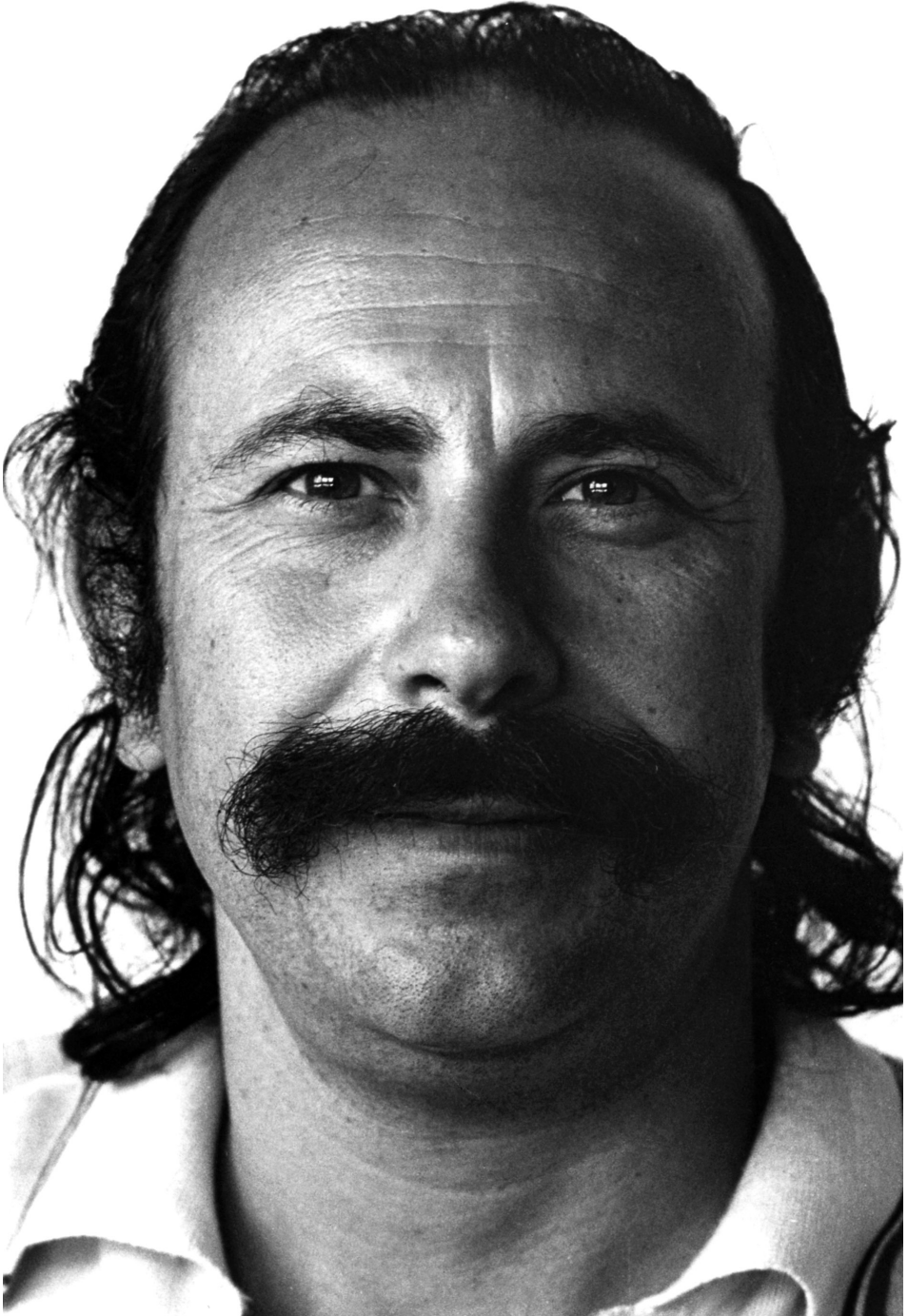
per Teresa Abelló Güell

El 9 de setembre de l'any 2011 ens va deixar Josep Termes i Ardèvol (1936-2011), catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona, un dels grans historiadors de la Catalunya contemporània i l'historiador social català més important dels darrers anys. De la seva generació fou dels pocs que es decantà, empès per la seva experiència vital, per indagar en la història social catalana dels segles XIX i XX. Es va plantejar la història del país d'una manera global, dedicant el mateix grau d'atenció als grans episodis i a les petites epopeies. Des d'una perspectiva genuïnament catalana, desenvolupà un paper fonamental en la historiografia espanyola. La seva recerca se centrà en dos moviments fonamentals de la contemporaneïtat catalana, que defineixen la seva vida: l'obrerisme i el catalanisme, dels quals s'ha convertit en un referent. Ell mateix, amb motiu de la concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, va explicar la seva concepció de la història:

La història és indeterminada, depèn de molts factors, és una esfera multidireccional. Així ha estat la meua recerca i ho he fet a contracor dels deterministes que tan han abundat en aquest país. En la interpretació de la història he tendit a no infravalorar la literatura, els costums, la cultura popular... Jo crec que no es pot entendre la història de Catalunya sense l'Església catòlica (i ho diu un no creient), però tampoc sense l'anticlericalisme i la maçoneria.

Era una persona de gran saviesa i profunda cultura, bibliòfil obsessiu, de tracte planer i fidel als seus orígens humils. Com a historiador, destacà per la seva lucidesa, aguda intuïció i finesa en l'anàlisi intel·lectual i polític. Fou també un gran patriota i un mestre excepcional que ens ensenyà a llegir la història del nostre país i a reflexionar-hi sense por i amb àmplia obertura de mires. Poc academicista en les formes, defugí de crear escola d'una manera formal, però deixa un gran nombre de deixebles treballant en totes les universitats catalanes que se'n senten deutors i s'identifiquen com a tals.

* El consell de redacció agraeix a Toni Vidal la seva amabilitat per la seva col·laboració desinteressada en la reproducció de les fotografies fins ara inèdites de Josep Termes.

© Toni Vidal

L'objecte central de la seva obra fou la història de Catalunya, feta des del convenciment que la societat és l'element central de qualsevol país. Definit com a historiador social, ha defugit, però, la concepció anglosaxona del terme, i en aquest esperit l'han seguit molts dels seus alumnes: la història social és la del conflicte social i del moviment obrer. Sempre defugí voluntàriament el determinisme economicista en l'anàlisi històrica, i en totes les seves obres posà de manifest el protagonisme de les classes populars en els canvis de models socials i en la construcció d'una societat nacional. Ell mateix ho manifestava així:

[...] el poble com a agent històric per a mi és un element més motivador mentalment, historiogràfica, que no pas la industrialització i el sistema de partits... I si la industrialització em porta cap a una anàlisi quantitativa i econòmica encara em sento més desplaçat.

En l'obra de Termes les qüestions fonamentals han estat la història de la lluita obrera, la vertebració d'una cultura catalana i la creació d'institucions democràtiques a l'entorn de determinades organitzacions civils. L'element clau era la mobilització del poble català, de dretes i d'esquerres, i la configuració de tot un ventall de relacions culturals, polítiques, i erudites molt àmplies.

En més d'una ocasió afirmà que el seu ofici d'historiador l'obligava a fugir de la politiqueria, però, en canvi, un dels seus temes principals fou molt polític: analitzà la confrontació històrica entre Catalunya i Espanya i es posicionà en defensa del nacionalisme català. En una extensa entrevista que li va fer anys enrere l'editorial Afers va definir molt sintèticament el seu paper com a historiador, i aquestes paraules expliquen amb força claredat la seva aportació a la historiografia catalana:

[...] la meua vida és la lluita per la defensa de les classes subalternes, és a dir, la lluita en defensa dels drets de les condicions de vida, de la moral, dels coneixements del poble, i la lluita en defensa d'un poble que és el meu, que és el català, de difícil supervivència històrica [...]. Per a mi la combinació de catalanitat i drets del poble no és una suma de dos elements, és una fusió íntima des de sempre [...]. Jo faig història perquè per a mi la història és un treball de tendència científica sobre el passat, però que per a mi això està lligat a la perduració d'un poble determinat, amb una cultura i una llengua, i està lligat a les vivències i les lluites i les angúnies, i els sofriments del poble treballador català, per tant, no tinc cap altra línia que aquesta»

Termes va començar els estudis de farmàcia, que no va acabar, però les inquietuds personals el portaren a canviar de carrera i convertir-se en historiador. Llicenciat en Filosofia y Lletres per la Universitat de Barcelona (UB) el 1963, un any més tard, fou nomenat professor ajudant a la Facultat de Lletres, càrrec que ocupà fins al 1966, quan fou apartat de la universitat en l'expulsió col·lectiva de la Universitat de Barcelona duta a terme pel franquisme. L'any 1968 es va integrar com a professor adjunt a la recent creada Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), on es doctorà el 1971 per, a la fi, retornar el 1975 a la Universitat de Barcelona, on

el 1982 guanyà la càtedra d'Història Contemporània d'aquella universitat. Dirigí el Departament d'Història de la UAB (1971-1975) i el d'Història Contemporània de la UB (1984-1987). La seva carrera acadèmica va continuar a partir del 1991 a la Universitat Pompeu Fabra i a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, on va ensenyar fins que es jubilà com a docent el 2006, moment en què fou nomenat catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona, la que sempre considerà vivencialment la seva, lligat al Centre d'Estudis Històrics Internacional (CEHI).

Era vitalment catalanista i d'esquerres, però intel·lectualment no es va deixar dur mai per les extravagàncies esquerranes dominants en els ambients intel·lectuals i historiogràfics dels anys seixanta i setanta, ni per inútils prejudicis ideològics; era un gran heterodox que fugia de tota mena de dogmatisme. Provenia del pensament republicà i llibertari, però, a l'igual que a bona part de la generació cultural nascuda als anys trenta i quaranta, les circumstàncies històriques del franquisme el van portar a militar al PSUC, el partit dels comunistes de Catalunya, en uns anys en què l'element vertebrador era més l'antifranquisme que el comunisme. Termes hi milità en els moments més durs de la lluita pels drets laborals i nacionals i s'hi va comprometre a fons (hi ingressà el 1957 i hi romangué fins a mitjan anys seixanta), però quan sentí que al seu voltant s'imposava un sectarisme marxista-leninista l'abandonà. Participà de ple en la creació d'organitzacions antifranquistes a la Universitat de Barcelona. Formà part del primer comitè clandestí d'estudiants universitaris i també del comitè d'intel·lectuals, al costat, entre d'altres, de Manuel Sacristán, amb qui s'acabà enfrontant. Aquesta activitat clandestina provocà que fos expulsat de la universitat diverses vegades: l'any 1958, essent estudiant, i altra vegada el 1966, quan ja era professor.

Dins l'àmbit intel·lectual se sentí com un franc tirador, menyspreat per l'oficialitat esquerrana, que no acceptava esperits crítics; a nivell personal se li genera, sobretot a partir de l'època de la transició, desconfiança envers uns sectors d'historiadors militants, polítics, que per la pròpia trajectòria provoquen escepticisme en la seva forma d'actuar. Tenia la percepció que el marxisme fossilitzat havia caigut en un pou, i en féu una dura crítica, amb la legitimitat d'haver militat en aquell bloc.

Josep Termes sempre cregué que com a historiador es devia a la societat, i a més d'investigador fou un rigorós i exigent divulgador, un crític i polemista, i un comentarista i creador d'opinió a través de les seves incursions en els mitjans de comunicació. Acadèmic, malgrat tot, fins al moll de l'ós, en la complexa etapa franquista practicà també la docència com una manera de fer país: «sortir al carrer», deia que és el que calia fer com a historiadors, i ell s'atipà de fer seminaris d'història i de formació cultural-política per a professionals aliens al món de la història. Personatge arquetipus d'aquelles generacions del franquisme, té una trajectòria polièdrica, amb un compromís intel·lectual inqüestionable. Termes mantingué sempre la bipolaritat entre l'acadèmia i el país, rebutjant formar part d'etiquetades *elits* intel·lectuals.

Al començament dels anys seixanta, en uns moments en què calia refer culturalment el país, participà en ambiciosos projectes de creació cultural; el trobem en el consell de redacció de revistes importants i disperss: *Serra d'Or*, espai emblemàtic de la cultura catalana resistencial dels anys seixanta, i *Nous Horitzons*, lligada al PSUC,

amb la línia de la qual aviat seria crític. L'aposta per projectes nous el féu estar en moltes altres iniciatives culturals, sempre lligades al món de la història. El 1970 fou un dels impulsors de la revista *Recerques*, reflex de la presència historiogràfica francesa a casa nostra; i aquest mateix esperit d'apostar per nous projectes el portà a involucrar-se més tard en *L'Avenç*, *Afers...* o *El Contemporani*. La seva trajectòria rebé diversos reconeixements públics per part de la societat civil: la Creu de Sant Jordi (1990), el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2006) –l'únic historiador al qual se li ha atorgat aquesta distinció– o el Premi de la Comissió de la Dignitat (2009).

És autor d'una extensa historiografia sustentada en una profunda recerca. Cronològicament els seus interessos s'han centrat en dos períodes curts però intensos i apassionants que, com ell deia, han suposat dos fracassos del catalanisme: el Sexenni Revolucionari (1868-1874) i la Segona República (1931-1936). Els temes centrals han estat la vertebració del moviment obrer, l'aparició del moviment federal com una de les primeres manifestacions del particularisme català, i la història del catalanisme vist com un moviment múltiple en el qual conflueixen sensibilitats diferents.

L'any 1972 publicà la seva tesis, *Anarquismo y sindicalismo en España: la Primera Internacional, 1864-1881* (Ariel, 1972); el llibre constitueix un dels seus treballs més brillants i singulars. Aquesta és un obra madura, malgrat situar-se en l'inici de la seva carrera com a historiador, de gestació llarga, en la qual apareix la Catalunya treballadora i en la qual ja es troba l'obsessió per la Catalunya popular (com una intuïció del que vindrà després) present amb l'ús i el recull del romanç, la simbologia, la plasmació de l'imaginari, i tot una sèrie de fonts documentals d'origen popular. Aquí, constitueixen un detall erudit, però, temes com la qüestió de les quintes i els consums, o la introducció de l'element republicà federal i la visió gairebé mística i idealista que es té a l'època de la República Federal els trobem mediatitzant tot el procés. El valuósíssim apèndix d'aquell llibre primigeni (que només es troba publicat en la primera edició del llibre) contribuï, de manera genèrica, a donar valor a noves fonts històriques i conté tota la potencialitat del que serà els anys següents el «termisme» quant a opció; és a dir, advocar perquè els historiadors segueixin una recerca precisament sobre el que és el catalanisme popular que es troba explícitament en unes fonts distintes a les convencionals, com a mínim dins la historiografia catalana.

Amb aquell llibre encetava i tractava de posar llum sobre els complexos moviments socials i polítics del segle XIX, oblidats per la historiografia. Era el primer estudi en positiu sobre moviment obrer a l'Estat espanyol, i Termes, malgrat ampliar considerablement els seus objectes d'investigació, ha estat fidel a aquesta línia de recerca fins al seu darrer llibre, aparegut aquest mateix any, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, que constitueix el resum de tota una vida dedicada a aquest tema. Amb aquest darrer llibre no ha fet sinó tancar el cercle d'un projecte historiogràfic començat quasi cinquanta anys enrere, que el va portar a estudiar la idiosincràsia de les classes populars catalanes en un conjunt ampli i, amb la voluntat de reflexionar sobre el país, anar a les arrels del catalanisme i el seu origen. El llibre és el seu llegat sobre la complexa història de la classe obrera, a la qual ha dedicat gran part de la seva vida, i la valuosa introducció constitueix també el seu

testament acadèmic deixant anar idees, amb el mestratge que li era propi, i opinions sense concessions, conscient que no hi hauria un altra oportunitat de fer-ho.

L'any 1974 fou especialment important en la formulació del seu pensament i la seva trajectòria futura com a historiador. Termes participà en el Col·loqui d'Historiadors organitzat per la Fundació Bofill i el CEHI, on presentà la ponència «El nacionalisme català: problemes d'interpretació» (avui es pot trobar en el seu llibre *Història de Combat – Afers* 2007). En aquella ponència va bastir i defensar la teoria, contundent, de les arrels populars del catalanisme. A la contra de les tesis marxistes imperants en aquell moment, constatà a base d'investigació que els obrers i les classes treballadores eren copartícips de la conformació del catalanisme i de la creació de la Catalunya contemporània. Termes trencava amb el discurs dominant en relació amb el fet nacional català en el sentit que el catalanisme era obra de la burgesia, i proposava una interpretació més lligada a les classes populars i que va més enllà de les estrictes reivindicacions polítiques; desenvolupava així la tesis del *catalanisme popular*. Globalment es desmarcava de les tesis marxistes-leninistes sobre les relacions entre partits obrers i minories nacionals. Aquest text marca un punt d'inflexió en la seva obra, i en els estudis i debats sobre el catalanisme. A partir d'aquí, Termes ha combatut les tesis de l'origen burgès del catalanisme, i ha revisat altres teories sobre la història de Catalunya contemporània.

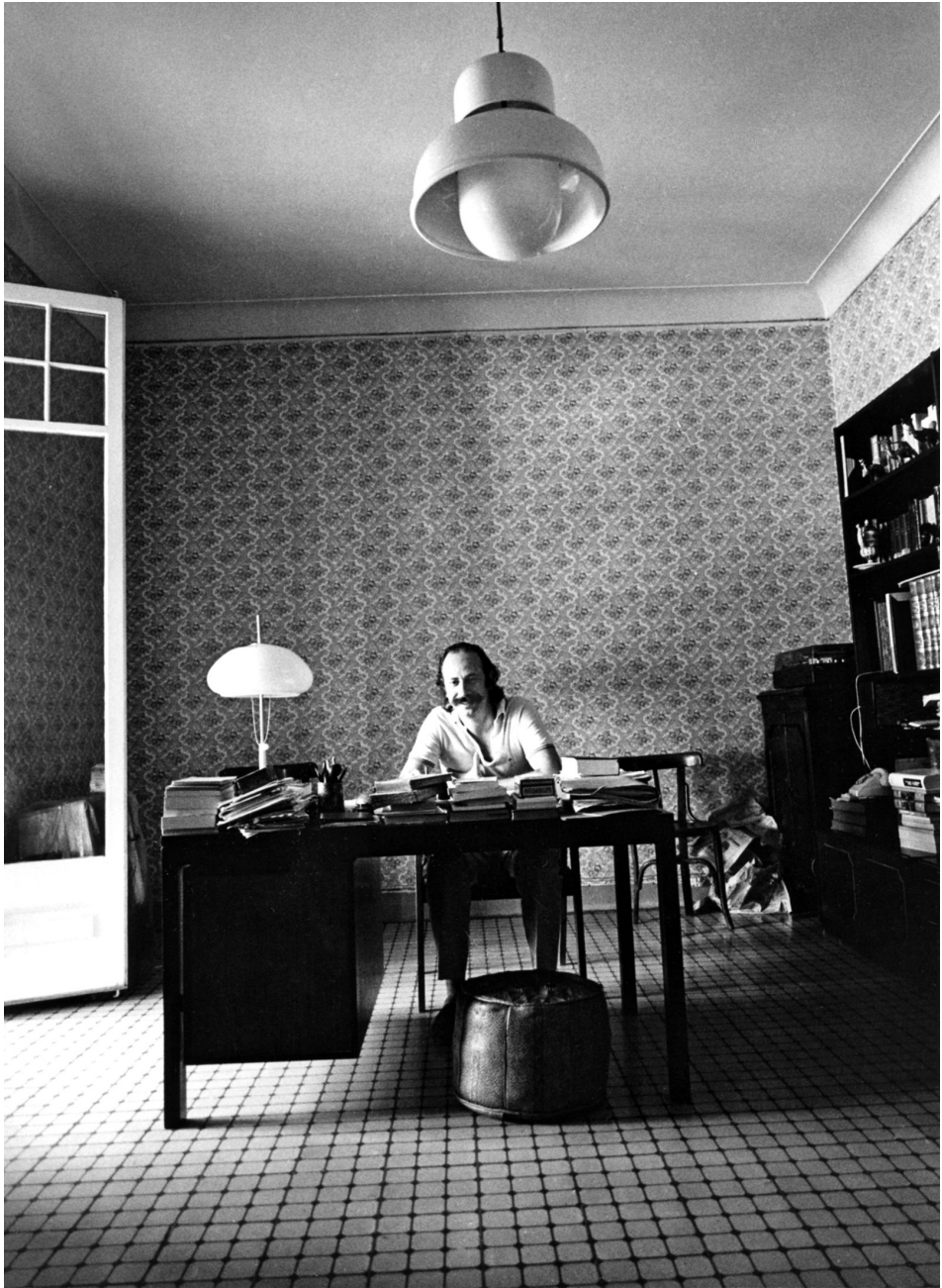
Josep Termes ha situat les classes populars en el centre de la història del catalanisme i de la societat catalana. També ha trencat tòpics quan ha examinat episodis especialment delicats com el de la Guerra Civil, una altra de les seves grans obsessions. Enfront dels qui, com a lògica reacció a la versió franquista, idealitzaven el comportament dels republicans, Termes va tenir la valentia de dir:

La guerra no fou l'expressió més alta de la lluita de classes, com algun idealista ingenu ha dit, sinó la mostra més baixa de les debilitats d'una societat immadura i desvertebrada, incapaç encara de viure en llibertat.

Ho va expressar en l'acte inaugural del curs 1986-1987, al paranimf de la Universitat de Barcelona, quan es complien cinquanta anys de l'inici de la Guerra Civil.

En la seva historiografia ens parla d'una Catalunya global, sempre preocupat perquè les classes treballadores no quedessin fora dels llibres d'història, o fossin alguna cosa més que una ratlla en un text. La mostra més genuïna d'aquesta voluntat es el llibre *Misèria contra pobresa* (Afers, 2005), en el qual, a la vegada que desmitifica l'èpica que predomina en molts estudis sobre la Guerra Civil, explica el conflicte generat a la Fatarella, un petit poble de la Terra Alta, on tenia part de les seves arrels familiars, quan es va voler forçar la col·lectivització de les terres, un tema, d'altra banda, sempre present en la vida i el treball historiogràfic de Termes.

Entengué l'ofici d'historiador com una manera de pensar la història sense deixar-se seduir per una estèril especulació teòrica. D'ell ressaltem l'exigència ètica, la feina ben feta i l'amor al país. Amb emoció, diem adéu a un mestre personalment entranyable, un historiador excepcional i un gran patriota; connotacions totes indestruïbles.

© Toni Vidal